

ГЛОБОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Заснований у квітні 1999 р. **№3, 1999**
Науковий часопис

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

- ГАЛИЧ ОЛЕКСАНДР, ЄГОРОВА ЛЮДМИЛА. Легенда як жанр українського фольклору (на матеріалі північних районів Рівненщини).... 3
- КАЛІНЧУК ПРИНА. Проблеми суспільної моралі у творчості Е.Сігвелл. Критика "міфу про сенс війни"..... 10
- КОРНІЙЧУК ТАМАРА. Еволюція нотаток як жанру мемуарної літератури..... 15
- МОКЛИЦЯ МАРІЯ. Художній образ як психологічний тип..... 20
- НЕСТЕРУК СНІЖАНА. Специфіка художнього символу у творчості Павла Загребельного 24
- РИСАК ОЛЕКСАНДР. Українська національна ідея у творчості провідних митців української літератури кінця ХІХ - початку ХХ ст. (деякі фрагменти)..... 28
- САВЧУК ІННА. Особливості конфлікту в малій прозі Євгена Гуцала 30
- ШЕЛЕСТ НАДІЯ. Ліричні мініатюри Ольги Кобилянської..... 34

ГАЛАПЧУК ОЛЕНА. Вікова диференціація форм звертання при симетричних та асиметричних відношеннях спілкування	39
ДЖУРА-ЯРЕМКО АЛЛА. Ад'єктивна транспозиція відмінкових форм.....	45
ЗАСЕКІН СЕРГІЙ. Деякі аспекти прагматики лінгвістичних механізмів привернення уваги слухача в англійській бесіді	52
ІВЧЕНКО АНАТОЛІЙ. Фразеологізми на позначення розумових здібностей людини: семантичний ряд 'дуже дурний'.....	58
КОСТУСЯК НАТАЛЯ. Частини мовна належність форм вищого ступеня порівняння.....	68
МЕЖОВ ОЛЕКСАНДР. Комунікативні варіанти суб'єктних синтаксем	72
МЯЛКОВСЬКА ЛЮДМИЛА. Мікрополе метонімічного значення лексеми <i>місто</i> в художніх творах В.Підмогильного	77
ПРИГОДІЙ РАЇСА. Конструкція It/this...+Vbe+Y та типи текстової орієнтації.....	82
СОЛОВ'ЙОВА МАРГАРИТА. Живе слово, пам'ять роду	86
СТУПАКОВА ЛЮДМИЛА, ГРИНИШИНА ПРИНА. Напівкальки та проблема типології запозичень (на матеріалі англійських запозичень в сучасній французькій мові)	90

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

ДАНИЛЮК-ТЕРЕЩУК ТЕТЯНА. Регіональні особливості поліських сюжетів про чаклунство.....	95
ЦВИД ОЛЕНА. Розплітання та покривання коси нареченої у весільній обрядовості Західного Полісся.....	103
ПРО АВТОРІВ.....	109
ДЛЯ НОТАТОК	111

© Волинський Академічний Дім, 1999

© Волинський державний університет імені Лесі Українки, 1999

Олена Цвид

РОЗПЛІТАННЯ ТА ПОКРИВАННЯ КОСИ НАРЕЧЕНИЙ У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВСТІ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Ареальне вивчення весільної обрядовості Західного Полісся зумовлене значною збереженістю у ньому унікальних культурно-архаїчних набутків, які засвідчують регіональну специфіку краю. Характеризуючись в основному загальноукраїнськими рисами, західнополіська шлюбна обрядовість має локальні особливості, які проявляються у певних дійствах, ритуалах та атрибутах. Це стосується, зокрема, ритуалів розплітання коси наречених та її покривання.

© Цвид О., 1999

Філологічні студії. – Луцьк. – 1999. – №3

У багатьох місцевостях Західного Полісся обряд розплітання коси приурочувався до дівич-вечора (ф. 16, од. зб. 4, арк. 43)*. У с.Підманево Шацького р-ну молода сідала за столом на стілець, застелений кожухом чи подушкою, і перед нею клали «бохунця» (весільний хліб). Потім приходив брат, нахилив її голову над хлібом і починав розплітати косу (ф. 16, од. зб. 29, арк. 60). У с.Великий Курінь Любешівського р-ну та с.Луків Рожищенського р-ну молоду для розплітання коси садовили на діжку, так само застелену кожухом чи подушкою (ф. 2, од. зб. 218, арк. 13; ф. 16, од. зб. 15, арк. 67). А в с.Синово Старовижівського р-ну наречена для виконання цього обряду ставала колінами на подушку і схилялася над діжкою (ф. 16, од. зб. 39, арк. 53). Виконував ритуал обов'язково брат нареченої, а за його відсутності - хтось із близьких неодружених родичів. У багатьох селах на Поліссі цей ритуал розпочинав обов'язково наречений [1:377]. У 50-х роках ХХ століття обряд розплітання коси нареченої побутував вже у трансформованому вигляді: давні пережитки матриархату і патріархату змішались, і його почали виконувати по черзі всі дружки. Іноді у цьому обряді, зазначав Ф. Вовк, брали участь навіть бояри, розплітаючи косу дівчини кінцями палиць [2:250]. М. Довнар-Запольський в обряді розплітання коси списом або палицею вбачав акт заволодіння нареченою, пояснюючи це тим, що стародавні греки встромляли кінці своїх списів у волосся полонених жінок. Коли ж хотіли взяти жінку на довгий час, ламали стрілу над її головою: від цього часу вона переставала бути особою і робилася річчю переможця [3:124].

Розплетене волосся - традиційна ознака дівочтва і цнотливості. Звичай, за яким заміжні жінки носять своє волосся прикритим або ж не можуть його розпускати досить поширений у багатьох народів [4:79].

У волоссі, за найпримітивнішими уявленнями, знаходиться душа людини, яка має найближчий зв'язок із родовим божеством. Переходячи жити в нову родину, ініціант віддавав йому у жертву своє волосся - ознаку родової належності. Загальновідомий обряд, що здійснюється при приїзді молодого до молоді, - купівля її коси. Купити косу дівчини - означало купити її саму.

Крім того, обряд розплітання і розчісування волосся нареченої має прямий зв'язок із ритуалом відрізування її коси, оскільки, очевидно, є його доповненням. Ареал сіл-«підрізанців» окреслюється північно-західною частиною Західного Полісся. Цей звичай побуває також у сс. Буяни й Забороль Луцького району, які до нього не входять [5: 16]. В с. Качин Камінь-Каширського району, наприклад, виносили на двір діжку, молода ставала біля неї на коліна, і молодий починав надрізувати волосся. Закінчував будь-хто з родини, але тільки не вдова. Відрізували косу по вуха, спереду лишали більше [6]. Це дійство супроводжувала пісня: *«Уріжете нашій молодій сопрунця, / Щоб звикала до на-*

* Тут і далі - шифри архівних фондів Полісько-Волинського народознавчого центру ІН НАН України

шого молодця" / (ф. 5, спр. 2, од.зб. 8, арк. 59). У Ратнівському районі підрізували косу трохи нижче вуха. Робили це МОЛОДИЙ або свекруха, інколи старша сваха, але завжди починав виконувати ритуал молодий [7].

Звичай відрізування волосся нареченій, очевидно, уособлював вірування, що воно належить богам, покровителям шлюбу. Подібні уявлення, за свідченням М.Сумцова, відомі в північно-східній Сербії, в румунських поселеннях, у Польщі, у гуцулів, у Західній Волині [8: 152]. Виконання цього ритуалу можна простежити в багатьох жертвопринесеннях. Адже, перш ніж віддавати жертву, зазначає Ф Вовк, її присвячували богам, відрізаючи трохи шерсті на лобі [2: 270].

Із зародженням культу предків волосся віддавали в жертву домашнім, родовим божествам. Так, у чехів молода кидала у піч три волосини із коси. А у сербів жіноче волосся вшали на могильних хрестах, як знак горя чи біди [8: 153]. На думку В. Давидюка, найархаїчніша семантика ритуалу відтинання коси молодій полягала в пориванні з атрибутами власного родового божества і прилученні до чужого. Тобто, це дійство автор інтерпретує як один із проявів жіночої ініціації жіночої ініціації [9: 29].

Зображення молодих жінок з коротко підрізаним (чи скоріше підсмаєним) волоссям відомі з епохи мезоліту. Пантеїзму на ту пору ще не існувало. Тож, вірогідно, волосся нареченої було ознакою її родової належності, а відрізування - символічним актом відокремлення від свого роду, тотема.

Розпущене волосся іноді було своєрідним знаком, за яким дізнавались чи є у нареченої батьки. У деяких регіонах (Середнє Подніпров'я) нареченій-сироті косу розплітали тільки до половини. А на півдні Київської області (Богуславський район) дівчині-сироті розплітали косу повністю і скріплювали волосся на потилиці стрічкою [10:151].

В XIX - на початку XX століття розплітали волосся не лише у весільному, але й у поховальному обрядах. В останньому воно було знаком жалоби. Так, дівчата під час похорону перев'язували розпущене волосся на потилиці стрічками: в Західному і Центральному Поліссі - білою, на Волині - білою і чорною [11:10, 35]. Можливо, розплетене волосся або ж стрічка у давні часи служили оберегами від померлого, «щоб із собою не забрав.»

Після того, як косу було розплетено, до молодої підходили дружки, щоб розчесати волосся. Робили це, змашуючи косу маслом та медом. Потім мати молодої одягала їй весільний вінок. Іноді це робила старша дружка, а в деяких селах Камінь-Каширського р-ну цей обряд викопувала хрещена мати або одна з шанованих жінок із родини дівчини [12].

Коли до традиційної структури народного весілля долучився обряд церковного вінчання, ритуал розплітання коси нареченій почав відбуватися безпосередньо перед шлюбом. Результати польових досліджень свідчать, що, очевидно, світською трансформацією церковного обряду вінчання слід вважати обряд «читанії» коропис. До XX століття на Західному Поліссі він не був за-

фіксований. Сьогодні ж трапляється лише невеликими острівками. Особливе поширення «корона» має на території сусідньої Волині. Тому, вірогідно, близьке розташування цих етнографічних зон та масові переселення у XVII столітті призвели до її появи на весіллі у деяких прикордонних з Волинню населених пунктах (с.Кисилин, с.Затурці Локачинського р-ну; с.Тростянець Ківерцівського р-ну; с.Купичів Турійського р-ну; с.Вишеньки Рожищенського р-ну, с.Воютин, с.Ратнів Луцького р-ну та ін.).

Назва «корона» стосується не лише обряду, а й весільного атрибуту. Це маленький віночок із стрічкою та пучком зелені (розмарину, аспарагусу, мирту). Сам обряд «читання корони» відбувався після викупу нареченої. Дружба виводив молоду з комори, садовив на діжку, застелену подушкою (або ж вона ставала навколішки на подушку) і читав великий віршований текст, у якому звучали побажання молодій, висловлювалась її вдячність батькам, родині, подругам і т.д. Після кожного куплету-звертання звучала врочиста музика. Упродовж усього читання над головою молодої свати тримали на тарілці «корону», якою потім мати увінчувала голову дочці. Тарілку, за традицією, розбивали, а подушку, на якій сиділа молода, дружки тягли кожна до себе і навпередки намагались сісти на неї, щоб швидше вийти заміж [13].

У більшості населених пунктів Західного Полісся подібний атрибут має назву «вінці». Його так само накладала мати, але вже без урочистої текстової «коронації». Очевидно, і «корона», і «вінці» мають пізні походження і сягають періоду княжої доби так само, як і назви деяких весільних чинів - князь, княгиня, бояри, хорунжий, дружина та ін. Крім того, їх найменування, безсумнівно, пов'язані з назвами церковних атрибутів, оскільки церква прагнула якнайбільше вплинути на народний обряд і зробити основною санкцією шлюбу саме вінчання.

Символіка *обряду покривання нареченої* має дуже давнє коріння. Збереглися відомості, що здавна у слов'ян був поширений такий звичай: якщо дівчина подобалась хлопцеві, він міг накинути їй на голову покривало, після чого вона вважалась його жінкою. На думку деяких дослідників, це одна із форм шлюбу, що побутувала у X столітті [14:140].

Ритуал покривання голови нареченої у весільній обрядовості Західного Полісся здійснювався кілька разів і мав локальні різновидності. Вперше молоду покривали в її хаті перед приходом молодого. Обличчя і голову нареченої,¹ яка сиділа за столом, закривали наміткою або хусткою («платом», «покривайлом», «скривальщиною») (ф. 16, од.зб.13, арк.71). Цей ритуал виконували, очевидно, для того, щоб заховати молоду від поглядів молодого та усієї його родини.

Вдруге мати покривала дочку, коли випроводжала до молодого. У деяких населених пунктах (с.Мостище Камінь-Каширського р-ну) цей ритуал виконував батько молодої. Він ніс на рогачеві довгий обрус тонкого вибіленого полотна, підходив до дочки й намагався накрити ним її голову, але вона двічі

ухилялась і тільки за третім разом батькові вдавалось здійснити свій намір. Після прибуття до молодого, дружка, хорунжий, а іноді свекор «гарапою» знімав це полотно віддавав свекрусі, яка, потоптавшись по ньому, закидала на піч [15].

Наступний різновид покривання голови нареченої - це покриття її як молодиці. Головними атрибутами тут виступали «кімбалка», «кеча» та очіпок (ф. 16, од. зб. 29, арк. 63.).

Семантичне значення обряду покривання нареченої характеризується, в першу чергу, функціональним значенням намітки в певний момент шлюбної церемонії.

Уперше молоду покривали в її хаті коли вона сідала на посад, чекаючи прибуття молодого. Ритуал закриванням (ховання) молодої вважався справою цілого роду. Суть його як оберп а іа дослідженням В.Єрьоміної, мала подвійну природу. З одного боку, голова молодої покривалась, і це було необхідним оберігаючим засобом для оточуючих від тої небезпеки, яка виходила з молодої як лімінальної істоти, а з другого це був оберег самої молодої від зовнішніх злих сил [16:85].

Удруге наречену покривали, коли везли в дім нареченого, де знімали «скривальщину» і викидали як непотріб. Причому, ніколи не знімали рукою, ніби боялися до нього доторкнутися. Подібний звичай існує у свантів. Там над головою молодої махають кинджалами, начебто для того, щоб повбивати всіх невидимих демонів, що могли б увійти разом із нею до хати молодого [17:253]. На думку Н. Гаген-Торн, основна причина покривання голови полягала в тому, що, за народними уявленнями, наречена, переходячи в іншу сім'ю, могла завдати шкоди своїм волоссям, вірніше його магічною силою [4:88]. Цю думку підтверджує і запис Б.Грінченка: «Якщо в молодого є бджоли, то не годиться везти молоду не покриту. Відкрите волосся могло б наклікати біду, і у батька загинули би бджоли» [1:409]. Намітка тут виступає атрибутом перехідності від роду до роду.

Використання плата (намітки) у цьому обряді, як вважають дослідники, символізує перехід молодої до роду молодого: плат, який накидає мати - рід молодої - знімання плата (заборона знімати голими руками: «бо попече руки»), танцювання з ним («звойовування тура») як перемога роду молодого і кидання його на піч - це призвичаєння до домашнього вогнища, перехід до роду молодого [18:18-19].

Третій різновид покривання нареченої -ще покриття її як молодиці. Існувало вірування, що заміжня жінка в жодному випадку нікому не повинна показуватися без головного убору. Бо якщо вона вийде «простоволосою» у сні, то її може схопити домовик і потягти на горище. «Засвітити волоссям», тобто виставити його наверх, вважалося великою ганьбою й гріхом. Українці вірили, що коли заміжня жінка вийде, не покривши голови, вона накліче на оточую-

чих неврожай, падіж худоби і т.п. [4:81]. Очевидно, у волоссі жінки, яка в патріархальному суспільстві втілювала чужий рід, містились ворожі сили, що не сприймалися місцевими опікунами природи чи врожайності.

Покривання молодої після шлюбу відоме у всіх слов'янських народів і виступає знаком пошлюбленої жінки.

Отже, розглянуті ритуали пов'язані з перехідними уявленнями, які були зумовлені екзогамним характером шлюбу, та з побутуванням вірувань у родове божество, зв'язок з яким простежувався через волосся - ознаку родової належності.

ЛІТЕРАТУРА

- ¹Весілля: У 2-х кн. / Упоряд. текстів, приміт. М.М.Шубравської; вступ, ст. і упоряд. нот. матеріалу О. А. Правдюка. - Кн. 1. - К., 1970.
- ²Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. - К., 1995.
- ³Довнар-Запольский М. Исследования и статьи. - К., 1909.
- ⁴Гаген-Торн Н. Магическое значение волос и головного убора в свадебных обрядах восточной Европы // Советская этнография. - 1933. - № 5-6.
- ⁵Пономар Л. Назви одягу Західного Полісся. - К., 1997.
- ⁶Зап. авторка 1995 р. в с. Качин Камінь-Каширського р-ну від О.Ковальчук 1926 р.н.
- ⁷Зап. авторкою 1995 р. в с. Оріхово Ратнівського р-ну від М. Левенюк 1917 р.н.
- ⁸Сумцов Н. О свадебных обрядах преимущественно русских. - Харьков, 1881.
- ⁹Давидюк В. Реліктове значення ініціальних ритуалів у поліській весільній обрядовості//Родовід. - 1994. - № 9
- ¹⁰Стельмашук Г. Традиційні головні убори українців. - К., 1993.
"Вольнские Епархиальные ведомости. - 1898. - № 30.
- ¹²Зап. авторка 1995 р. в с. Качин Камінь-Каширського р-ну від О.Ковальчук 1922 р.н.
- ¹³Зап. 1995 р. Завітій Б. в с. Ревушки Турійського р-ну від Г.Романчук 1924 р.
- ¹⁴Сказание иностранцев о быте и нравах славян. Соч. Викентия Макушева. - С. 1861.
- ¹⁵Зап. авторка 1995 р. в с. Мостище Камінь-Каширського р-ну від М.Вавдіюк 1922 р.н.
- ¹⁶Ерємина В. И. Ритуал и фольклор. - Л, 1991.
- ¹⁷Ковалевский М. Современный обычай и древний закон. - М., 1886. - Т.1.
- ¹⁸Пономар Л. Назви одягу Західного Полісся. - К., 1997.